

ГЕНЕТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

Метою даної статті є спроба пояснити генетичні засади становлення та глибинного змісту соціальної роботи, як виду продуктивної діяльності людини, для подальшого дослідження інфраструктурного забезпечення її функціонування у вигляді самостійної системи. На нашу думку, універсальним методологічним засобом для реалізації поставленої мети є діяльнісний підхід, який дозволяє нам здійснити теоретичний аналіз системи соціальної роботи за двома вимірами – онтологічним та гносеологічним.

Онтологічний вимір діяльнісного принципу визначає суть соціальної роботи як явища. Зазначимо, що визначення суті існуючого об'єкта є невіддільним від способу його існування та розгляду внутрішньої структури. Це означає знання структурних і функціональних, а також причинних зв'язків об'єкта, що складають його кістяк. Онтологія припускає пізнання законів будови, а в деяких випадках, і поведінки об'єкта дослідження. Ці закони, сформульовані у вигляді принципів, виступають як критерії (чи параметри) системності об'єкта. Їх застосування дозволяє зрозуміти структуру об'єкта, механізм взаємодії його частин на всіх рівнях структурної ієрархії, взаємозв'язок його рівнів, а також дії, що забезпечують цілісність і здатність об'єкта до функціонування.

Дати пояснення онтології соціальної роботи через діяльність – це значить знайти явища, які мають місце в реальності і створюють системи: функціональні, засновані на механізмі зворотного зв'язку й матеріалізовані, тобто ті, що мають свій матеріальний вираз та існують реально у вигляді різноманітних інформаційно-речовинних та енергетичних об'єктів. В нашому дослідженні функціональною системою виступає сама соціальна робота, а матеріалізованою, її складовою, є інфраструктура.

Досліджуючи відношення та зв'язок різних складових, онтологія прагне вивчити структуру дійсності, зосереджується й на пізнанні. Теорія пізнання стимулює філософську проблематику, порушуючи нові проблеми або виявляючи в існуючих проблемах нові аспекти.

Гносеологічний вимір діяльнісного принципу визначає співвідношення знання та реальності щодо існування соціальної роботи, взаємини суб'єкта та об'єкта в процесі соціальної взаємодії, пояснює ті соціальні процеси та явища, що відбуваються у суспільстві. Зазначимо, що глибоке вивчення біологічних і соціальних явищ протягом розвитку природничої та філософської думки привело до виявлення їх об'єктивної доцільності. Доцільність виявлялася в узгодженні поведінки окремих органів і тканин, відповідно до структури і функцій, та сприймалася як досконалість організації біологічних і соціальних систем [6, 79]. Тому для характеристики системи соціальної роботи щодо її досконалості чи недосконалості необхідно визначити об'єктивну доцільність її існування як виду діяльності людини в соціальному світі.

Онтологія соціальний світ визнає способом життя людей. Його головними складовими є свідомість, діяльність і спілкування. Генетично-функціональний зв'язок між ними приводить до створення предметно-духовного світу культури, що відрізняється від природного. Якщо тварина живе в природі, то особистість, людина – в соціумі. В цьому аспекті соціум постає як надприродний світ, головною ознакою якого є предметність. Соціум – це предметне буття людини. Предметність вибудовується людською діяльністю з природного матеріалу. Це процес, під час якого людина відтворює і творчо перетворює природу, виступаючи при цьому діяльним суб'єктом, а явища природи, які вона освоює виступають об'єктом її діяльності. В цьому вимірі предметність є продовженням природи.

Наголосимо, що при створенні концептуальних засад соціальної роботи для нас є важливим розуміння методологічної різноманітності поняття “діяльність”, оскільки саме його використання відтворює цілісність цієї ділянки нашого буття.

Являючи собою складну багатопланову систему, діяльність має такі риси як свідомість (цілепокладання), продуктивність, соціальний характер. Філософія розглядає діяльність як специфічно-людський спосіб ставлення до світу, джерело формування соціальності та

рушійну силу соціального. Завдяки діяльності людина поборолла початкову тотожність з природою, отримавши надприродний статус і форму свого буття.

Проте діяльність як принцип філософського пояснення соціального способу буття знайшла своє відображення лише в творах німецьких класиків І.Канта, Й.Фіхте, Г.Гегеля. Останній вважав її всепроникаючою характеристикою абсолютного духу, народженого його потребою в самозміні й самовдосконаленні. Головну роль відіграє духовна діяльність, а в її структурі – рефлексія, тобто самосвідомість. Завдяки діяльності абсолютна ідея створює предметний світ культури, відбиває суспільне життя, різноманітні формоутворення: мораль, право, мистецтво, філософію тощо [Див.: 4, 8].

Гегелівську концепцію діяльності намагалися осмислити й переосмислити майже всі філософи наступних епох. К.Маркс обґрунтував ідею предметної діяльності у вигляді практики. С.К'єркегор протиставив раціоналістському трактуванню діяльності Г.Гегелем феномен волі як відокремлене від буття функціонування, людське існування. Е.Гуссерль розглядає діяльність як засіб формування життєвого світу. М.Вебер, Ф.Знанецький, Т.Парсонс трансформували ідею діяльності в концепцію соціальної дії, опорними домінантами якої є ціннісні настанови й орієнтації, мотиви, сподівання, вибагливість тощо [Див.: 1, 2, 5, 8].

В центрі уваги радянських філософів проблема предметно-практичної діяльності як сутнісної визначеності людини постала на початку 60-х років ХХ століття. Предметом філософських досліджень у цей час стають питання взаємозв'язку сутності та існування, структури діяльності, її компонентів – цілей, засобів, результатів, цілепокладання як особливості людської діяльності, класифікації і типології цілей, соціальних ідеалів тощо. Різні аспекти цієї багатоманітної проблематики знайшли висвітлення в працях Г.С.Батіщева, Е.В.Ільєнкова, А.В.Борзенка, М.М.Трубнікова, В.А.Вороновича, М.С.Кагана, О.І.Леонтьєва, М.Г.Макарова, Е.С.Маркаряна, О.І.Яценка.

Сучасні філософи терміном “діяльність” називають засіб існування і розвитку соціальної дійсності, цілеспрямоване відображення та перетворення навколишнього світу. Але й у цьому випадку відбувається неоднозначне його тлумачення: діяльність – це інформаційно спрямована активність живих систем, що забезпечує їхню самопідтримку (Е.Маркарян); діяльність – є прояв соціальної активності (Г.Ареф'єв) та інші. Зазначимо, що активність не лише якісно притаманна самій діяльності, а й надає їй певного забарвлення. Вона визначає діяльність і є рушійною силою, джерелом пробудження у людини її “дрімаючих” потенціалів.

У свою чергу, діяльність є найбільш загальною у порівнянні з такими категоріями, як, наприклад, праця, робота, практика, поведінка та інші. Місце та роль діяльності у дослідженні феномена соціальної роботи визначається передусім тим, що воно належить до розряду універсальних абстракцій. Такі абстракції вміщують у собі деякий “наскрізний сенс”: вони дають змістовний вираз одночасно і найелементарнішим актам буття, і його найглибшим основам, проникнення у які робить істину, осягнутою розумом, цілісністю соціального світу.

Розмаїтість підходів до розгляду змісту та тлумачення самого терміна “діяльність” сприяють появі безлічі основ для класифікацій її різних форм і типів. Нижче ми розглянемо декілька різновидів діяльності для визначення і подальшого обґрунтування ролі та значення соціальної роботи як виду продуктивної діяльності.

В залежності від характеру вставлення людини до навколишнього світу, діяльність має практичну і теоретичну форму, які доповнюють одна одну. Практика є процесом перевірки відповідності цілей та результатів діяльності об'єктивним закономірностям розвитку реального світу, потребам та інтересам людини. Іншими словами, це реальний процес життєдіяльності, в якому і завдяки якому людина, співвідносячись зі своїми потребами й інтересами, освоює і творить світ. Теоретична діяльність – це соціально-творчий процес, спрямований на модифікацію світу людської культури.

Крім цього людська діяльність диференціюється на зовнішню та внутрішню. Перша – це специфічні для людини дії з реальними предметами, що здійснюються рухами рук, ніг, пальців. Друга – це розумові дії, де людина оперує не з реальними предметами і не в процесі реальних дій, а використовує для цього їхні мозкові динамічні моделі. Внутрішня діяльність планує зовнішню, вона виникає на основі зовнішньої і реалізується через неї.

Зазначимо, що в залежності від різноманіття потреб людини і суспільства складається і різноманіття конкретних видів діяльності людей, кожен з яких містить у собі елементи і зовнішньої, і внутрішньої, і практичної, і теоретичної діяльності.

В рамках традиційних форм філософування має місце диференціація діяльності за предметним критерієм: матеріальна діяльність, яка реалізується в процесі взаємодії людини та природи в контексті виробництва; соціальна діяльність, що має місце в процесі впливу людини на соціальні процеси та організацію суспільного життя; духовна діяльність, яка реалізується в інтелектуальному або художньому творчому зусиллі.

Підґрунтям наступної класифікації у нашому дослідженні виступає об'єкт діяльності. В цьому випадку говоримо про правову діяльність, медичну, економічну, соціальну, політичну, виробничу та інші.

Метою соціальної діяльності є оптимізація суб'єктної ролі людини у всіх сферах життя суспільства, підтримка життєзабезпечення і діяльного існування особистості. Різновидом такої діяльності є соціальна робота. Поєднуючи низку спеціалізацій, вона після Другої світової війни займала і займає до цього часу важливе місце поряд з медициною, духовенством і правом у більшості країн Європи, здійснюючи соціальну політику і програми соціального забезпечення, а також різних соціальних груп, які потребують підтримки.

Доречно згадати, що соціальна робота як практична діяльність виникла у вигляді добровільної, філантропічної і благодійної допомоги, заснованої насамперед на емоційно-особистісному ставленні до нужденного на рівні побутової психології. Надалі це сприяло появі у свідомості представників окремих соціальних груп визначених стереотипів, що, у свою чергу, обумовлюють формування особистості в середовищі традицій, які потім закріплюються в ньому, поширюються на всю соціальну практику в цілому і надалі екстраполюються на нові покоління.

Соціальну роботу можна розглядати як формалізовану або неформалізовану діяльність, яка сьогодні існує і реалізується в суспільстві як на професійному, так і на непрофесійному рівнях. Державна служба – це формалізована діяльність, вищий професійний рівень соціальної роботи. В цьому аспекті вона виступає як праця, робота. Визнання діяльній природи соціальної роботи обумовлене розумінням того, що соціальна робота є специфічною діяльністю людини, як правило, професійно підготовленого фахівця – соціального працівника або соціального педагога, який має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи, надає соціальні послуги, керується чинним законодавством та посадовими інструкціями і, згідно з ними, несе відповідальність за свою роботу.

Неформалізована соціальна робота зазвичай здійснюється на непрофесійному рівні через різні види добровільної допомоги і взаємопідтримки, які є невід'ємними компонентами життєдіяльності окремих суб'єктів і суспільства в цілому. В цьому випадку соціальна робота проявляє себе через громадські рухи, у тому числі й волонтерський рух, благодійництво, меценатство, спонсорство тощо. Відзначимо, що у 80-і роки ХХ сторіччя в багатьох країнах світу широко відроджувалися різні форми непрофесійної соціальної роботи й активізувалися дослідження з розвитку соціальних служб у галузі непрофесійної соціальної роботи.

Продовжуючи класифікацію різновидів діяльності, зазначимо, що остання може бути об'єктивованою, маючи свій вираз у системі соціальної роботи та її інфраструктурі та суб'єктивованою, проявляючись у якостях окремої людини. Необхідно вказати, що названі категорії пов'язані з такими поняттями, як "об'єктивне" й "суб'єктивне". Під "об'єктивним" в дослідженні розуміється все, що існує поза індивідуальною свідомістю і не залежить від неї. Під "суб'єктивним" – все те, що пройшло через свідомість й існує в ній як суб'єктивний зміст об'єктивного. При цьому, якщо поняття "суб'єктивне" й "об'єктивне" являють собою найбільш загальні рівні людської природи, категорії "об'єктивоване" й "суб'єктивоване" описують процеси взаємопроникнення цих рівнів.

Виразом суб'єктивованої соціальної роботи є діяльність працівників, які мають власне бажання займатися цією роботою, отримали спеціальну підготовку, здобули відповідну освіту. Всі названі чинники дозволяють їм здійснювати соціальну роботу в різних організаціях та установах, брати участь у громадських соціальних заходах тощо.

Об'єктивованою діяльністю стає у системі соціальної роботи, набуваючи речовинно-інформаційного та енергетичного виразу в її інфраструктурі.

Універсальність поняття “діяльність”, різноманітність її форм і типів породжують таку унікальну властивість, як поліфункціональність. Саме завдяки цій властивості діяльність є засобом пояснення сутності та морфології системи соціальної роботи. Діяльність відіграє, на думку українських дослідників, як мінімум, сім функцій:

- ✓ діяльність як пояснювальний принцип – поняття з філософсько-методологічним змістом, що виражає універсальну основу соціального світу;
- ✓ діяльність як предмет об'єктивного наукового аналізу, тобто явище, яке структурується, відтворюється у теоретичній картині певної наукової парадигми, зокрема – соціальної роботи;
- ✓ діяльність як субстанційна основа родового життя людини, яка обумовлює морфологію функціональних систем, у тому числі й системи соціальної роботи;
- ✓ діяльність як предмет управління – те, що належить організації у системі функціонування або розвитку соціальної роботи на основі сукупності фіксованих принципів;
- ✓ діяльність як предмет проектування, тобто виявлення засобів та умов оптимальної реалізації певних (як правило, нових) видів діяльності у галузі соціальної роботи;
- ✓ діяльність соціальна як цінність, тобто аналіз місця, яке вона займає у різних системах культури;
- ✓ діяльність соціальна як предмет теоретичного узагальнення та наслідування у формі пошуку та відтворення передового закордонного досвіду та національних традицій соціальної роботи.

Об'єднує названі функції те, що кожна з них має своє особливе бачення та розуміння діяльності [7, 122].

На нашу думку, доцільно розширити такий погляд на діяльність. Виробнича діяльність людини матеріалізується, застигає та продовжує існувати у вигляді продуктів, які вона створює – будівель, шляхів, речей, товарів. Продуктом людської діяльності можуть бути й об'єкти інфраструктури як інформаційно-речовинні та енергетичні засоби. Інакше кажучи, діяльність людини може переходити в інфраструктуру.

Процес та результат перетворення продуктів людської діяльності (як практичної – продукти праці, гроші, суспільні відносини тощо, так і теоретичної), а також властивостей та здібностей людини у щось незалежне від людей та пануюче над ними має назву відчуження.

Тому, розглядаючи соціальну роботу як діяльність, враховуючи природу й сутність відчуження, до наведених вище функцій діяльності, з нашої точки зору, необхідно додати ще одну: *діяльність як форма відчуження праці людини у вигляді інфраструктури.*

Зазначимо, що діяльнісний підхід використовувався у якості методологічного засобу протягом розвитку філософського знання. Свідченням цього є аналіз життя та діяльності людини, здійснений К.Марксом. Необхідно визнати, що без марксистських розробок щодо ролі практичної діяльності, людських сутнісних сил, відчуження та шляхів його подолання, свободи і необхідності, процесуальності людського історичного поступу, міра якого визначається мірою реалізації сутнісних сил людини, місця культури як вихідної ознаки людського суспільства тощо практично неможливо обійтися у сучасному осмисленні проблеми людини.

Таким чином, на основі універсального принципу діяльності ми здійснили спробу пояснення генетичних засад походження, глибинного змісту соціальної роботи для подальшого дослідження її системи, елементом якої є інфраструктура.

Зробимо **висновки**.

По-перше, вищевикладений матеріал довів, що принцип діяльності дійсно виявився ефективним методологічним засобом для дослідження та пояснення генетичних засад походження та глибинного змісту соціальної роботи як виду продуктивної діяльності людини.

По-друге, пояснюючи онтологію соціальної роботи через діяльність, ми знайшли явища, які мають місце у реальності і створюють системи – *функціональні* (сама соціальна робота) та *матеріалізовані* (її інфраструктура).

По-третє, при створенні концептуальних засад соціальної роботи ми скористалися методологічною різноманітністю поняття “діяльність”, що дозволило зрозуміти цілісність даної сфери нашого буття.

По-четверте, здійснена класифікація різновидів діяльності, завдяки чому ми маємо можливість визнати соціальну роботу як *соціальну* діяльність (за об’єктом), мета якої – оптимізація суб’єктної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі спільного задоволення потреб, підтримки життєзабезпечення і діяльного існування особистості; *формалізовану* та *неформалізовану* діяльність, яка існує і реалізується в суспільстві як на професійному, так і на непрофесійному рівнях; *об’єктивовану* (що має вираз у системі соціальної роботи та її інфраструктурі) та *суб’єктивовану* (що має вираз у якостях окремої людини)

І п’яте. Доцільним є розширення погляду на діяльність, яка має унікальну властивість – поліфункціональність. До наведених вище функцій діяльності, враховуючи природу й сутність відчуження, необхідно додати ще одну: діяльність як форма відчуження праці людини у вигляді інфраструктури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Булатов М.О. До історії питання про “діяльнісний підхід”, цілі та ідеали / Філософсько-антропологічні читання '95. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 23–29.
2. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Воронкова В.Г. Філософія: Навчальний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 464 с.
4. Гегель Г.–В.–Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. – М., 1974. – Т. 3. Философия духа. – 471 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М.: Изд-во политич. л-ры, 1968. – Т. 42. – 535 с.
6. Принципы организации социальных систем: Теория и практика / Под ред. М.И.Сетрова. – К., Одесса: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 242 с.
7. Соціальна робота: навчальний посібник // Соціальна робота. Книга II. – К.: ДЦССМ, 2002. – 440 с.
8. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І. та ін. – К.; Либідь, 1993. – 576 с.

М.И.ДРОБЖЕВ

ЧЕЛОВЕК В НАТУРАЛИСТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ В.И. ВЕРНАДСКОГО

Россия и Украина дали миру В.И. Вернадского - великого ученого, мыслителя, естествоиспытателя мирового масштаба. Особые отношения сложились у В.И. Вернадского с Украиной. По преданиям его прапрадед был казаком Запорожской Сечи и сражался на стороне Богдана Хмельницкого, прадед служил священником в Черниговской губернии и прожил там всю свою жизнь. Дед ученого, выходец с Украины, закончил Московский университет и стал военным врачом. Был принят на службу в госпиталь, с которым проделал знаменитый итальянский поход Суворова, а когда госпиталь попал в плен, он одинаково лечил как своих солдат, так и французов. За это ему был вручен орден Почетного легиона. Его последние годы жизни прошли в Киеве, там он и похоронен. Киевлянами были отец и мать Владимира Ивановича, они хорошо знали украинский язык. Свободно владел им и В.И. Вернадский, ведь его детские годы прошли на Украине, в Харькове он закончил гимназию. Отец В.И. Вернадского успешно заканчивает Киевскую гимназию, потом Киевский университет, после чего работает учителем словесности в гимназиях Каменец-Подольска, а затем Киева. Принимается на кафедру политэкономии, получает направление на три года за границу для совершенствования в науках и подготовки к профессорскому званию. В 28 лет он уже защищает магистерскую и докторскую диссертации, становится профессором сначала